

överblickbart politiskt landskap, och därmed konstruktivt bidra till en sansad diskussion. Gott så. En ännu större utmaning vore att skriva på ett sådant sätt att man öppnar för att andra kanske har något av värde och vikt att tillföra diskussionen även om de av olika skäl inte fullt ut litar på farmaceutisk forskning, ogillar EU eller till och med, och här blir det ju svårt på riktigt, tänker rösta på Donald Trump.

Sharon Rider

Från bakterier till Bach och tillbaka: Medvetandets evolution

Daniel C. Dennett. Översättning: Jim Jakobsson

Fri Tanke 2017. 547 s. ISBN 978-91-87935-90-9

Den här boken, som presenterar Dennetts materialistiska teori om medvetandet, bygger på många års studier och kan ses som en vidareutveckling av hans bok *Consciousness Explained* från 1991. Dennett skriver engagerat och underhållande, om än lite väl självbelåtet ibland, men det är inte helt lätt att få tag i vad han exakt anser om just "medvetandets evolution". Boken handlar för övrigt om mycket mer än detta. Den är mycket lärorik. Dennett presenterar en lång rad fakta och uppfattningar inom biologi, zoologi, kognitionsforskning, evolutionära processer, språkets ursprung och utveckling, kulturteori, lingvistik, programmering, maskininläring, informationsteori, semantik, experiment i musikalisk intelligens, ... och så vidare, och så vidare. Jag ska här inte gå in på allt detta. Jag ska begränsa mig till bokens mer filosofiska inslag. Vilket också bör passa ihop med Dennetts målsättning, som han formulerar så här:

Min övergripande tes i den här boken är att det evolutionära perspektivet i allmänhet, och det memetiska perspektivet på kulturen i synnerhet, förvandlar många av livets till synes eviga gåtor på ett sätt som inte är tillgängligt för dem som aldrig ser bortom den manifesta bild de växte upp med och de ämnen de är utbildade i. (s.306)

En av dessa eviga gåtor är förstås det som i medvetandefilosofin brukar kallas "det svåra problemet" (*the hard problem*), dvs. om hur och varför medvetande har uppstått på vissa ställen i den fysikaliska verkligheten. Eftersom Dennetts bok handlar om "medvetandets evolution" borde den förstås säga något om just detta. Men Dennett har å andra sidan gjort sig känd – med rätt eller orätt – för att förneka att det svåra problemet alls existerar. Något som tycks implicera att vi alla är zombier. Den här boken innehåller kanske därför ett försvar för denna märkliga

ståndpunkt. På ett ställe säger han också att "så snart du medger den teoretiska möjligheten att det *kunde* finnas zombier måste du ge upp din ofelbara auktoritet i frågan om din egen status som icke-zombie" (s. 454). Men han medger att han ännu inte kan bevisa att detta verkligen följer.

En vanlig föreställning är att en organism kan ha en viss *förmåga* att bete sig på ett visst sätt, utan att *förstå* vad den gör och varför. Alltså "förmåga utan förståelse". Antagligen tänker man sig då att förståelse är en sorts upplevelse, som innebär att man är medveten om något. Dennett godtar inte denna distinktion. Han menar att "förståelse *består* av förmågor" och att "förståelse är en fråga om grader" (s. 129f). Samt att förståelse inte kräver något medvetande, eftersom omedvetna processer är "fullt kapabla att utföra alla kognitiva operationer som handlar om perception och kontroll" (s. 137). Inte något särskilt övertygande argument!

Vissa avancerade förmågor kan förstås finnas utan förståelse (och medvetande), t. ex. hos schackspelande maskiner eller hos virus som orsakar sjukdomar. Och att förstå något kan ofta, eller till och med alltid, innebära att man också kan *göra* något, dvs. att man har någon förmåga. Men kan verkligen medvetande – det som en zombie saknar – sägas *enbart* bestå av ett knippe förmågor? Ofta tänker man sig ju att medvetande innefattar *upplevelser*. För den varelse som har ett medvetande *känns* det på ett visst sätt att vara den varelsen. (Ungefär så beskrevs medvetandet av Thomas Nagel i en berömd essä.)

Men Dennett tycks hålla fast vid tanken att förståelse enbart är en fråga om förmåga. Han citerar, till synes med beundran och instämmande: "Vad Darwin och Turing gjorde var att föreställa sig att [...] *all* briljans och förståelse i världen ytterst uppkommer ur oförstående förmågor som över tid har fogats samman till alltmer kapabla – och *därmed* förstående – system" (s. 84).

Dennett anser att medvetande och fri vilja existerar, men att de inte är vad folk tror att de är (s. 282f). En arts manifesta bild av världen (dess ontologi) är "en användarillusion briljant designad av evolutionen för att passa användarnas behov". Den är ett "sätt att dela upp verkligheten", dvs. en version av "det som faktiskt existerar" (s. 281).

Idén om en "manifest bild" kommer förstås från Wilfred Sellars distinktion mellan en manifest och en vetenskaplig bild (*image*) av verkligheten. Dennett tycks anse att den manifesta bilden i sin helhet är en illusion. (Själv har jag alltid undrat om det finns någon gräns mellan det manifesta och det vetenskapliga, och i så fall var den går och om den är skarp, vilket Dennett tycks anse att den är.)

Vårt medvetande är enligt Dennett ett komplicerat neuralt maskineri "som snurrar på i våra hjärnor", men detta uppfattar vi inte, utan "vi måste nöja oss med en tolkad, sammanfattad version, en användarillusion", som vi upplever som verklighet. "Det är så det känns att vara oss" (s. 431f). Men det finns ingen "cartesiansk teater" där denna användarillusion utspelar sig. Vad som finns är "nervkretsarnas aktiviteter" i hjärnan (s. 434). Så kallade *qualia* är "fantasiartefakter" (s. 442). Och medvetandet är något materiellt, nämligen hjärnan (s. 454f).

Men medvetandet är ju även en illusion! Hur går det ihop? Hjärnan är väl ingen illusion? Jo, det är den kanske eftersom hela den manifesta bilden, där väl hjärnan ingår, är en illusion. Men menar verkligen Dennett att hjärnan inte finns? Det har jag svårt att tro. Hjärnan verkar snarare vara Dennetts favoritobjekt.

Ett annat exempel på en "användarillusion" är enligt Dennett de orsakssamband vi ibland tycker oss uppfatta när vi ser en händelse följas av en annan – något David Hume antog vara en inlärd vana, men som (enligt Dennett) modern forskning anser vara genetiskt förvärvat (s. 443f). Det låter alltså på Dennett som att orsakssamband inte finns i verkligheten, utan är en illusion, men samtidigt tycks han anse att denna illusion är orsakad av "nervkretsarnas aktiviteter". Man kan undra hur det går ihop. Hur kan en illusion ha vissa orsaker, om det inte finns några orsaker?

Eller vill Dennett förneka att illusionen orsakas av nervkretsarnas aktiviteter? Det är inte helt lätt att begripa hans uppfattning om medvetandet.

En illusion är ju något som innehåller eller består av upplevelser. Och "det svåra problemet" är just hur och varför upplevelser uppstår. Menar Dennett att vi inte har några upplevelser, att det är en illusion att vi har upplevelser? Eller menar han att vi har upplevelser, men att de upplevelser vi har är illusioner, alltså att det vi upplever inte är verkligt?

Enligt det första alternativet uppstår aldrig det svåra problemet. Enligt det andra alternativet finns det däremot kvar. Även om våra upplevelser är illusoriska, dvs. feltolkningar av verkligheten, så finns de. Och de är fortfarande upplevelser. De är illusioner – och det är fortfarande svårt att förstå hur illusioner kan uppstå eller alls finnas bland en massa atomer och molekyler.

En tredje möjlighet, egentligen en variant av det första alternativet, är att upplevelser visserligen finns, men att de inte är de subjektiva fenomen vi tycker att de är, utan enbart neurologiska händelser och tillstånd i hjärnan. Alltså något objektivt, fysikaliskt.

Jag har inte lyckats bli helt klar över vilket av dessa alternativ Dennett

förordar, eller om han eventuellt har något fjärde alternativ i bakfickan. (Hans bakficka finns väl för övrigt i hjärnan.) Men kanske är ändå det tredje alternativet det han avser – även om det enligt min mening verkar helt vrickat.

Dennett säger vidare att *Homo sapiens* hittills är den enda arten på jorden med egentligt medvetande (s. 222 och 485). Ett "egentligt" medvetande har då, såvitt jag förstår, inget att göra med hur något känns. Det är snarare en hjärna av ett visst slag, en som har vissa speciella förmågor. Det som krävs för att sådana hjärnor ska uppstå, utöver genetiskt utvecklade förmågor, är *memer*, och framför allt ord (som är en sorts *memer*).

Vissa beteenden, eller beteendedispositioner, överförs av gener, andra överförs genom imitation av föräldrars och andra människors beteenden (s. 228). *Memer* är (föreskrifter för) kulturella beteendesätt som överförs perceptuellt och inte genetiskt (s. 262, 268 och 369). Men de är samtidigt händelser i hjärnan (s. 236f). De liknar gener såtillvida att de kan vara mer eller mindre framgångsrika i kampen för överlevnad. Ett ord är, liksom en gen, en självisk agent (s. 242), som vill överleva. Det replikerar sig självt och producerar därmed ättlingar. Ord och andra *memer* installeras i hjärnan (s. 270) och denna invasion av *memer* "har förvandlat våra hjärnor till medvetanden" (s. 394f).

Även "vi själva", dvs. jaget, är enligt Dennett en illusion (s. 445 och 457). Tanken att jaget inte finns är ju inte ny, bland annat förekommer den inom buddhismen och den skyntar även hos Hume och Wittgenstein. Hos poeten Gunnar Ekelöf heter det: "I verkligheten är du ingen". Man kan då undra varför vi tror att vi har ett jag. Dennett tycks mena att vi måste uppfatta oss själva när vi kommunicerar med andra (s. 433). Varför måste vi det? Gör bin det? Gör buddhister det? Eller andra djur?

Dennett kan förstås ha rätt i att jaget är en illusion. Vi filosofer har heller aldrig riktigt kunnat förklara vad jaget är för något. Det är kanske inte någon större förlust om jaget försvinner ur vår ontologi. Detsamma gäller nog också den fria viljan.

För övrigt skrev Dennett själv en gång en mycket rolig historia under rubriken "Where Am I?" i boken *Brainstorms* (1978). Han undrade var han var. Nu har han tydligen hittat svaret. Ingenstans alls.

Men för Dennett är också kärlek en illusion (s. 460). Det är mer oroande. Och framför allt tycks även lidande vara illusoriskt enligt hans uppfattning. Det säger han visserligen aldrig, såvitt jag vet, men det tycks följa av vad han säger. Och då tycks han till sist ändå hamna i ett sällskap som han inte vill tillhöra, nämligen Descartes. Enligt Descar-

tes kan djur inte lida, och detsamma tycks enligt Dennett även gälla människor. Han menar förstås att lidande finns i form av ”nervkretsarnas aktiviteter” i hjärnan, men något subjektivt *upplevt* lidande finns egentligen inte. Det kan man inte tro på.

Lars Bergström

Det öppna sinnelaget – och dess fiender

Gina Gustavsson

Fri Tanke/Liberal Debatt 2023. 202 s. ISBN 978-91-89139-06-0

Det öppna sinnelaget – och dess fiender är skriven av statsvetaren Gina Gustavsson och utgör den sjätte fristående delen i bokserien *Liberal Idédebatt* från tidskriften *Liberal Debatt*, den första utgiven i samverkan med förlaget Fri Tanke. Seriens upplägg är att en utvald författare ges ekonomiska förutsättningar att efter eget huvud skriva en bok på temat liberalism. Tidigare delar har (i omvänd kronologisk ordning) författats av Håkan Holmberg, Lena Andersson, Andreas Bergh, Susanna Birgersson samt Per Svensson, vars bok *Därför hatar alla liberaler: Och därför har alla fel* från 2014 utgjorde seriens startskott när den kom för tio år sedan.

Detta årtionde kan inte gärna ses som ett av liberalismens ljusaste – åtminstone inte om man tänker på liberalismen som politiskt projekt snarare än teoribildning. Runt om i världen är den liberala demokratin på reträtt. Enligt den senaste demokratirapporten från Varieties of Democracy (V-Dem), som delar in världens länder i fyra kategorier – slutna autokratier, elektoral autokratier, elektoral demokratier och liberala demokratier – levde för drygt tio år sedan (2012) mer än hälften av jordens befolkning (54 %) i någon form av demokrati medan resten (46 %) levde i en autokrati av något slag. Sedan dess har autokratien vunnit mark: under det senaste jämförelseåret (2022) levde nästan tre fjärdedelar av befolkningen (72 %) i en autokratisk regim medan bara en fjärdedel (28 %) levde i en demokrati. Av denna fjärdedel levde inte ens hälften i en demokratisk stat som V-Dem kategoriserar som liberal. Liberala demokratier huserade i förfölj blott 13 % av världens befolkning, att jämföra med ett årtionde tidigare då de inhyste 16 % av befolkningen och utgjorde 42 av världens länder mot förrförra årets 32. År 2022 bestod världen till och med av fler slutna autokratier (33 stycken) än liberala demokratier – för första gången på nästan 30 år.

Enligt V-Dem är trenden tydlig: allt fler länder autokratiseras (går från liberal till elektoral demokrati, från elektoral demokrati till elek-